

ПРОБЛЕМА ВИХОВАННЯ ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

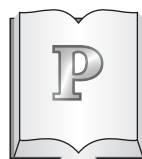
Тетяна ПИРОГОВА

старший викладач кафедри теорії
та методики постановки голосу
факультету мистецтв імені А. Авдієвського
НПУ імені М.П. Драгоманова, аспірантка
НПУ імені М.П. Драгоманова

© Пирогова Т., 2019

Ключові слова: людина, суспільство,
культура, естетична культура, педагогіка,
виховання.

Досліджується питання виховання естетичної культури майбутніх педагогів (зміст і основні технології). Визначивши естетичну культуру як здатність і уміння особистості відчути свій зв'язок зі світом й іншими людьми, змістовно (і чуттєво) пережити й людським чином виразити їх повноту і багатоманіття через творення краси, автор пропонує зупинитися на педагогічному аспекті цього феномену; він виходить з того, що у широкому розумінні «педагогіка» означає ні що інше, як майстерність «людинотворення» засобами освіти та виховання. Естетична культура в цьому розумінні є символом краси педагогічного мислення і дії. Вчитель має відчувати красу навколишнього світу і людини й уміти втілювати її у процес «людинотворення».

Розвиток естетичної культури кожного студента є одним з важливих завдань вищої освіти. Естетична культура особистості – це здатність «сприймати, оцінювати, усвідомлювати естетичне у житті, природі і мистецтві, жити і перетворювати світ, творити «другу природу» за законами краси» [26, с. 23]; «складова частина виховного процесу безпосередньо спрямована на формування й виховання естетичних почуттів, смаків, суджень, художніх здібностей особистості, на розвиток її здатності сприймати й перетворювати дійсність за законами краси в усіх сферах діяльності людини» [3, с. 119]; система комплексного, цілеспрямованого, планомірного та послідовного впливу на людину з боку певних соціальних інститутів та установ на основі єдиних науково-педагогічних принципів, методів та засад, у результаті якого в неї виникає світоглядна настанова на безпосередню творчу оцінку дійсності та власного життя в суспільстві як проявів прекрасного і потворного, піднесеного і низького, комічного і трагічного тощо [16, с. 114].

У процесі естетичного виховання відбувається залучення індивідів до цінностей буття, переведення їх у внутрішній духов-

ний зміст шляхом інтеріоризації. На цій основі формується і розвивається здатність людини до естетичного сприйняття і переживання, її естетичний смак і уявлення про ідеал. Виховання красою і через красу формує не лише естетично ціннісну орієнтацію особистості, але й розвиває здатність до творчості, до створення естетичних цінностей у сфері трудової діяльності, в побуті у вчинках і поведінці і, звичайно, в мистецтві [28, с. 153].

Крім того, залучення людини до мистецтва й естетичної культури суспільства спричиняє суттєвий вплив на її моральність й етичну культуру, її вміння оцінювати прекрасне, висловлювати певні оцінно-естетичні судження, «виховує в людини гуманістичні якості, інтерес і любов до життя в його різноманітних проявах» [18, с. 359]. А особистість, яка вміє сприймати й аналізувати прекрасне, закономірно оточує себе прекрасним. Не виключено, що таке філософське розуміння феномену прекрасного або чудового виявляється в різних аспектах життєвої творчості індивіда: у взаєминах з оточуючими його людьми (колегами, друзями, рідними і близькими), у зацікавленості проявляти творчі здібності в побуті і на роботі, у подоланні негативних явищ у житті тощо [4, с. 133].

Окреслені вище вміння як прояв естетичної культури особистості набувають особливого значення для майбутніх педагогів, які невдовзі стануть носіями і трансляторами культурних і загальнолюдських цінностей учнів. Відповідна проблема набуває особливої актуальності в контексті розбудови української школи, коли пріоритетного значення набуває проблема формування духовності, моральної та естетичної культури учнів, утвердження людини як найвищої соціальної цінності. Важливість для підростаючих поколінь засвоєння загальнолюдських, етичних, художніх та естетичних цінностей життя і культури вимагає посилення культурологічної та гуманістичної спрямованості освіти, оновлення змісту та якості підготовки майбутніх учителів до естетичного розвитку учнів на заходах гуманізації, особистісної зорієнтованості, творчості [5, с. 122]

Інтегративною характеристикою естетичного розвитку майбутнього вчителя виступає поняття естетичної компетентності, яке характеризує сформованість розуміння явищ дійсності та культури крізь призму понять «прекрасного і потворного», «трагічного і комічного» тощо, а також наявність системи теоретичних знань, практичних умінь у галузі естетики, які визначають здатність фахівця вирішувати професійні завдання, що виникають у реальних ситуаціях професійної педагогічної діяльності, з орієнтацією на естетичні сенси [7].

Естетична культура вчителя, як зазначає Г. Падалка, відображає його здатність до грамотного, вільного і повного сприймання та аналізу різноманітних естетичних явищ, уміння адекватно їх оцінювати й класифікувати, будувати педагогічну діяльність відповідно до соціально значущих естетичних норм досконалості й краси. До провідних компонентів естетичної культури вчителя вчений відносить: широкий естетичний кругозір у поєднанні з розвинутою емоційною сферою, уміння порівнювати педагогічні дії з еталонами прекрасного, почуття міри, інтуїцію та навички управління власним творчим самопочуттям [17]. Більш складну структуру естетичної культури особистості подає Л. Овчаренко. Застосовуючи її до особистості майбутнього вчителя, відзначимо такі її компоненти: мотиваційно-потребовий як вияв усвідомленої необхідності особи в спілкуванні з прекрасним; емоційно-почуттєвий, що передбачає високий рівень розвитку естетичних емоцій і здатність майбутнього педагога до переживання краси навколишньої дійсності і мистецтва, прекрасного в самій людині; когнітивно-раціональний, основу якого становлять естетичні знання, погляди, естетичний кругозір, здатність до логічного оперування естетичними категоріями; оцінювально-орієнтаційний, що характеризує динаміку взаємодії естетичного ідеалу, який виступає еталом естетичної цінності та естетичного смаку людини, що є здатністю до безпосередньої реакції на естетичну цінність; творчо-діяльнісний, що виявляється у створенні естетичних цінностей у житті й мистецтві, передбачає втілення результатів розвине-

ності власної естетичної культури в системі педагогічної діяльності [15, с.76].

Окреслені компоненти естетичної культури особистості реалізуються в діалектичній єдності, взаємозумовленості, взаємодоповнюваності. Їх виховання та розвиток постає одним з ключових завдань педагогічних вищих навчальних закладів, які покликані виховувати духовне піднесення, одухотвореність особистості майбутнього вчителя. Специфічність естетизації навчально-виховного процесу в профільних вищих навчальних закладах полягає в чіткій спрямованості формування у майбутніх педагогів естетичної картини або естетичного образу світу в всіх його проявах. «Естетична картина» в уявленні студентів як образ краси формується через відчуття естетики середовища, занурення в красу буття, яке є неповторним емоційним тлом збудження світлих почуттів радості, задоволення, душевного спокою і тепла, естетичної насолоди [24, с. 11].

Доведено, що процес естетичного виховання студентів нерозривно пов'язаний з іншими напрямками роботи вищої школи. Зокрема йдеться про формування світогляду і морального обличчя молодих людей навчанням, трудовою та суспільно-політичною практикою. У цьому сенсі використання різних засобів естетичного виховання, передусім мистецтва, дозволяє досягти загальну мету виховання молодих людей – усебічний і гармонійний розвиток особистості. Адже естетичне виховання як цілеспрямований поетапний процес присвоєння особистістю загальнолюдських цінностей і культурних норм, що містяться в образах мистецтва, формує і відображає систему цінностей, вбираючи в себе все найнеобхідніше для виховання творчо мислячої особистості [19, с. 172]

Крім того, варто враховувати, що естетичне виховання, маючи власну специфіку, є аспектом усіх інших видів виховання, а у виховному процесі ще й таким, що важко відокремлюється від них. З іншого боку, зміст естетичного виховання містить художнє виховання, естетичну освіту, художнє навчання тощо, тобто створює складну внутрішню структуру. Рівень естетичного виховання,

його впливовість, вибір тих чи інших засобів, форм, методів визначається естетичним розвитком особистості, народу, суспільства [16, с. 53]. Нарешті, кожна нова історична епоха вносить свої відтінки в розуміння сутності, цілей та значущості естетичного виховання.

Естетична освіта та виховання, зазначає В. Разумний, здійснюються через регульовану, багатопланову, цілісну сукупність дій (інтелектуальних, ігрових, предметно-творчих, художньо-образних), у результаті яких реалізується педагогічний процес за універсальною формулою «потреба – переживання – дія». У цьому процесі доміняючою є художньо-образні дії, які в широкому значенні розуміють як мистецтво, яке може бути присутнім і в трудових уміннях і навичках, і в будь-яких видах праці [27, с. 12–13]. Учений називає педагогіку естетичної освіти художньою педагогікою, зазначаючи, що вона вирішує два завдання: «збереження великих і плідних традицій художньої педагогіки, як зафіксованих, так і як цілком фольклорних, і збагачення їх новим, унікальним та невідомим раніше естетичним досвідом інформаційної цивілізації, що позначають собою лавиноподібне залучення нових і нових мільярдів представників роду людського до емоційного аспекту духовної культури та одночасне колосальне зростання практичного значення цього аспекту, несумірне з усім тим, що людство знало раніше» [27, с. 13]. Наведені думки російського вченого підтверджує той факт, що в більшості країн світу спостерігається підвищення ролі і статусу мистецтва в навчально-виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів: вивчаються різні види мистецтва, створюються інтегративні курси, усе більше використовується мистецтво як засіб розвитку художніх здібностей і мислення та як універсальний засіб стимулювання творчого потенціалу особистості, що безпосередньо дає підстави стверджувати про збільшення художньо-етичної складової у підготовці педагогів [2, с. 159].

У художньо-естетичній освіті сконцентровані величезні можливості виховання творчої особистості, тобто всього того, що має значення для сучасного світосприймання і світовідчуття. Сучасна художньо-

естетична освіта синтезує елементи прогресивних методик, які максимально орієнтують учителя на пріоритетність пізнавальної, виховної і перетворювальної функції мистецтва, на інтегральну природу людини, забезпечуючи цілісність її особистісного художньо-естетичного розвитку, естетичного виховання [2, с. 55].

Отже, естетичне виховання, як будь-яке інше виховання, становить систему, в якій взаємодіють методи, форми і технології. Методи естетичного виховання – це різні способи впливів на особистість, які найкраще розвивають і естетичну свідомість, і почуття, і поведінку людей. До таких відносять: а) переконання; б) залучення до естетичної діяльності; в) організація виховної естетичної ситуації; г) стимулювання; г) самовдосконалення [1, с. 104]. Методами виховання естетичної культури майбутніх педагогів можна вважати організацію естетики середовища, в якому живе, вчиться, відпочиває людина, та естетики її поведінки; розвиток творчих здібностей, уяви, образного мислення, фантазії особистості в галузі музики, образотворчого мистецтва, літератури, театральних занять; пропаганду мистецтва, художньо-естетичних ідеалів (концертна, лекторська діяльність тощо); самоосвіту та самовиховання з метою збагачення особистості та ін.; практичну реалізацію художніх задумів у вигляді виконання різних творчих робіт тощо [8, с. 160].

Види навчальної та позанавчальної діяльності з формування естетичної культури майбутніх учителів є: колективні, групові та індивідуальні; традиційні (лекції, практичні, семінарські, спецкурс, спецпрактикум, самостійна робота, педагогічні і пленерна практики тощо); нетрадиційні, серед яких колективні та індивідуальні естетико-педагогічні завдання, тренінги, творчі вправи-клазури, індивідуальні художньо-естетичні завдання, творчі естетико-педагогічні майстерні тощо; форми позанавчальної естетико-педагогічної діяльності (виставково-експозиційна робота, естетизація університетського середовища, позанавчальна художньо-естетична діяльність) [2, с. 66].

Нарешті, технології виховання естетичної культури як будь-які педагогічні техно-

логії забезпечують чітку й ефективну організацію навчальних занять, виражають шляхи і засоби досягнення цілей навчання і виховання. Крім того, технології естетичного виховання зорієнтовані на формування культури почуттів, розвиток загальних та художніх здібностей, художньо-образного мислення, універсальних якостей творчої особистості, виховання естетичного ставлення до дійсності [2, с. 109]. Вони часто передбачають сукупність і послідовність реалізації педагогічних методів, засобів, прийомів, форм організації естетико-педагогічної діяльності відповідно до мети їх художньо-педагогічної підготовки та результативності цього процесу [21, с. 107]. У технологіях естетичного виховання сплучаються у різних комбінаціях такі форми і методи естетико-педагогічної діяльності студентів: традиційні (вербальні, демонстраційно-образні, інтерпретаційно-педагогічні, імпровізаційно-художні, начі, проблемні, евристично-пошукові та ін.); інтерактивні (творчі естетико-педагогічні проекти, творчі естетико-педагогічні завдання, моделювання проблемних і конкретних естетико-педагогічних ситуацій, ситуативно-рольові ігри, дискусії, дебати, відкриті форуми); художньо-педагогічні (метод активізації художньо-естетичної діяльності (В. Давидов, А. Мелік-Пашаєв, Б. Неменський); метод емоційного заряду (О. Щолокова); метод активізації художньої діяльності (Г. Падалка); метод емоційної (Е. Абдулін) або художньо-педагогічної (Л. Предтеченська) драматургії; метод імпровізації (Б. Асаф'єв); педагогічна інтерпретація та художньо-педагогічний аналіз творів мистецтв (О. Отич); метод художньої інтеграції (С. Коновець, М. Лещенко, Л. Масол, Б. Юсов); метод мистецьких проектів (Л. Масол, Н. Миропольська, О. Отич, О. Щолокова, О. Шевнюк) та художньо-естетичні (метод інсталяції, перфоманс, творчі вправи-клазури (Г. Гребенюк); метод естетичних асоціацій; метод художньо-естетичних тренажерів (С. Лобинцева) [9, с. 66–67].

Наприклад, варто згадати технологію формування естетичної культури майбутніх учителів образотворчого мистецтва

Г. Стоської, що спрямована на формування здатності до цілісного синтетичного й емоційно-почуттєвого сприйняття та розуміння предметної дійсності як об'єкта і сфери естетичного пізнання; набуття естетичного досвіду і формування на його основі естетичних смаків, оцінок та ідеалів особистості, розвиток прагнення до творчої самореалізації й самовиявлення у різних видах художньо-естетичної діяльності [23]. Вона передбачає комплекс послідовних кроків: насичення змісту навчальних дисциплін відомостями з галузі естетики; впровадження елективного інтегрованого спецкурсу «Естетична культура вчителя образотворчого мистецтва» (див. [21–23]) з варіативним спецпрактикумом «Естетико-педагогічні майстерні» (естетико-художня, естетико-екологічна та естетико-педагогічна); естетико-культурологічна цілеспрямованість організації та проведення плернерної та інших видів практик; активізація позанавчальної творчої художньо-естетичної діяльності (21, с. 110).

Крім того, в сучасній вітчизняній педагогіці відомі технології створення «естетичного поля» М. Лещенко, в основі якої лежить єдність художньої і наукової діяльності педагога, взаємозв'язок між естетизацією та індивідуалізацією виховання особистості, що дає можливість удосконалювати пізнавально-світоглядну, емоційно-почуттєву та творчо-дієву сфери особистості педагога [12]; креативна технологія творчого розвитку учителя образотворчого мистецтва С. Коновець, що спрямована на забезпечення ефективності процесу формування цілісної творчої особистості вчителя, який володіє креативними якостями та різноманітними способами професійно-педагогічної і творчої діяльності, а також високим рівнем професійної компетентності і педагогічної майстерності [10]; технологія розвитку художньо-естетичного світогляду вчителів мистецьких предметів С. Соломахи, що передбачає організацію всього процесу навчання із забезпеченням педагогічних умов для формування специфічних знань і вмінь, спрямованих на досягнення високого – «мистецького» рівня педагогічної майстерності вчителів [20];

технологія розвитку творчих здібностей майбутніх учителів образотворчого мистецтва О. Музики, яка передбачає побудову такого освітнього простору, щоб кожен студент став суб'єктом творчої діяльності, саморозвитку і самовдосконалення, вищою формою якого є вияв індивідуальності, неповторності й творча самореалізація особистості майбутнього професіонала [14]; технологія взаємодії та інтеграції різних видів мистецтва Л. Масол [13] та Б. Юсова [25], яка є системою пізнання й саморозвитку кожного індивідуума засобами взаємопроникнення різних видів мистецтва, цілеспрямованого прилучення особистості до світових надбань культури та ін.

Технології естетичного виховання, механізм дії яких ґрунтується на використанні виховних чинників естетичних почуттів, морально-етичних явищ, емоцій та переживань викладачів і студентів, проектується та використовуються викладачами на заняттях мистецького, гуманітарного циклу та математично-природничого циклу, у позанавчальній діяльності. Як свідчить практика, застосування технологій естетичного виховання дає можливість набагато краще сприйняти навчальний матеріал, адже ці технології поряд з виконанням своїх виховних функцій, сприяють більш глибокому і міцному засвоєнню знань. Викладачу при цьому нічого не потрібно вигадувати, він лише повинен розкривати те, що закладено в самому навчальному предметі, і таким чином показувати багатство зв'язків, які виявляються на занятті при вивченні закономірностей природи і суспільства.

Сучасні технології естетичного виховання орієнтують на створення педагогом такої навчальної ситуації, яка б стимулювала роботу студентів на позитивному чуттєво-емоційному тлі й безпосередньо спрямована на формування і виховання естетичних почуттів, смаків, поглядів, ідеалів і художніх здібностей особистості та здатності її сприймати і перетворювати дійсність за законами краси. Технології естетичного виховання можна розподілити за змістом використання: технології художньо-естетичного виховання, технології еколого-естетичного виховання, технології естетично-

го виховання при вивченні різних предметів: літератури, математики, фізики, біології, мистецтва – музичного виховання, художнього виховання тощо [11].

Крім того, основні технології естетич-

ного виховання майбутнього вчителя підпорядковані меті формування естетичних смаків та естетичних оцінок, а також виховання готовності особистості до сприймання прекрасного і його відтворення.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Варгата О. В.** Якість управління естетичним вихованням учнів у загальноосвітньому навчальному закладі // Педагогічний дискурс: зб. наук. праць / гол. ред. І.М. Шоробура. Хмельницький: ХГПА, 2010. Вип. 7. С. 55–58.
2. **Гомеля Н.** Формування естетичної культури майбутніх педагогів засобами інформаційно-комунікативних технологій // Естетика і етика педагогічної дії. 2015. Вип. 11. С. 153–165.
3. **Гончаренко С. У.** Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 373 с.
4. **Горщенко Ю.** Формування оціннісно-ціннісних суджень студентів у процесі професійної підготовки в умовах вищої школи // Проблеми підготовки сучасного вчителя. 2014. № 10, ч. 2. С. 132–137.
5. **Деркач Ю.** Методологічні аспекти естетичного виховання студентів у навчально-виховному середовищі педагогічного коледжу // Молодь і ринок. 2012. № 11(94). С. 120–124.
6. **Добровольська О. М.** Естетичне в духовному світі педагога // Нова парадигма. 2013. Вип. 116. С. 51–57.
7. **Добровольська О.** Комплексність як умова ефективності естетичного виховання та самовиховання особистості // Гілея: науковий вісник. 2013. Вип. 77(10). С. 231–234.
8. **Жуков С.** Естетична культура, естетичне виховання як складові всесвітнього розвитку особистості // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. 2011. Ч. 2. С. 101–109.
9. **Золотарьова О. О.** Сучасні технології естетичного виховання молодших дошкільників на уроках мистецтва // Психолого-педагогічні науки. 2013. № 1. С. 109–111.
10. **Коновець С. В.** Теоретичні і методичні основи творчого розвитку майбутніх учителів образотворчого мистецтва у вищих навчальних закладах: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих. Київ, 2012. 471 с.
11. **Крутова О. В.** Естетичні та етичні чинники розвитку художньо-естетичного світогляду викладачів вищих педагогічних навчальних закладів. URL: lib.iitta.gov.ua/7619/1/Rozdil%201.5%20monografii%2C%20Berdyansk.pdf
12. **Лещенко М. П.** Зарубіжні технології підготовки учителів до естетичного виховання: монографія. Вид. 2-ге, допов. Київ: Гротеск, 1996. 192 с.
13. **Масол Л. М.** Загальна мистецька освіта: теорія і практика: монографія. Київ: Промінь, 2006. 432 с.
14. **Музика О. Я.** Розвиток творчих здібностей майбутніх учителів образотворчого мистецтва в процесі вивчення фахових дисциплін: дис. ... кан. пед. наук: 13.00.04 / Уманський державний ун-т імені Павла Тичини. Умань, 2011. 300 с.
15. **Овчаренко Л. В., Туркіна О. В.** Розвиток естетичної культури студентів засобами української музики // Актуальні питання мистецької педагогіки. 2014. Вип. 3. С. 75–79.

REFERENCES

1. **Vargata O.V.** Quality management of aesthetic education of pupils in a general educational institution // Pedagogichnyi dyskurs [Pedagogical discourse]. Khmelnytskyi: KhHPA, 2010. Iss. 7. P. 55–58. (in Ukrainian)
2. **Homelia N.** Formation of aesthetic culture of future teachers by means of information and communication technologies // Estetyka i etyka pedahohichnoi dii [Aesthetics and ethics of pedagogical action]. 2015. Iss. 11. P. 153–165. (in Ukrainian)
3. **Honcharenko S. U.** Ukrainian Pedagogical Dictionary. Kyiv: Lybid, 1997. 373 p. (in Ukrainian)
4. **Horschenko Yu.** Formation of appraisal and value judgments of students in the process of professional training in higher education // Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia [Problems of preparing a modern teacher]. 2014. No. 10, part. 2. P. 132–137. (in Ukrainian)
5. **Derkach Yu.** Methodological aspects of aesthetic education of students in the educational environment of a pedagogical college // Molod i rynek [Youth and Market]. 2012. No. 11(94). P. 120–124. (in Ukrainian)
6. **Dobrovol'ska O. M.** Aesthetic in the spiritual world of a teacher // Nova paradyhma [The new paradigm]. 2013. Issue 116. P. 51–57. (in Ukrainian)
7. **Dobrovol'ska O.** Complexity as a condition of the effectiveness of aesthetic education and self-education of the person // Hileia: naukovyi visnyk [Gilea: Scientific Bulletin]. 2013. Iss. 77(10). P. 231–234. (in Ukrainian)
8. **Zhukov S.** Aesthetic culture, aesthetic education as components of the comprehensive development of personality // Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu [Collection of scientific works of the Uman State Pedagogical University]. 2011. Part. 2. P. 101–109. (in Ukrainian)
9. **Zolotarova O. O.** Modern technologies of aesthetic education of younger preschoolers at art lessons // Psykholoho-pedahohichni nauky [Psychological and pedagogical sciences]. 2013. No. 1. P. 109–111. (in Ukrainian)
10. **Konovets S. V.** Theoretical and methodological foundations of creative development of future teachers of fine arts in higher educational institutions: diss. ... Dr. Ped. Sciences: 13.00.04 / Instytut pedahohichnoi osvity i osvity doroslykh [Institute of pedagogical education and adult education]. Kyiv, 2012. 471 p. (in Ukrainian)
11. **Krutova O. V.** Aesthetic and ethical factors of development of artistic aesthetic outlook of teachers of higher pedagogical educational institutions. URL: lib.iitta.gov.ua/7619/1/Rozdil%201.5%20monografii%2C%20Berdyansk.pdf (in Ukrainian)
12. **Leshchenko M. P.** Foreign Technologies for Preparing Teachers for Aesthetic Education: Monograph. Kyiv: Hrotesk [Grotesque], 1996. 192 p. (in Ukrainian)
13. **Masol L. M.** General artistic education: theory and practice: monograph. Kyiv: Promin, 2006. 432 p. (in Ukrainian)

16. **Пагута Т. І.** Етичне виховання як психолого-педагогічна проблема // *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2011. № 5 (46). С. 105–116.
17. **Падалка Г. М.** Естетична культура майбутніх вчителів та умови її формування // *Вища і середня педагогічна освіта*. Київ, 1991. Вип. 15. С. 56–61.
18. **Практикум з педагогіки: навчальний посібник**. Вид. 3-тє, перероб. і допов. / за заг. ред. О.А. Дубасенюк. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 464 с.
19. **Рашидова Н. М.** Виховання художньої культури у студентів педагогічних ВНЗ // *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2016. № 5 (74). С. 171–179.
20. **Соломаха С. О.** Інноваційна технологія розвитку художньоестетичного світогляду викладачів до естетичного виховання мистецьких дисциплін // *Проблеми освіти: наук. зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України*. 2013. Вип. 74, ч. 1. С. 177–182.
21. **Сотська Г.** Організаційно-методична система формування естетичної культури майбутніх учителів образотворчого мистецтва в педагогічних університетах // *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2014. Вип. 1–2, ч. 4. С. 64–68.
22. **Сотська Г. І.** Теоретичні і методичні засади формування естетичної культури майбутніх учителів образотворчого мистецтва в педагогічних університетах: монографія / за наук. ред. О.М. Отич. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2014. 382 с.
23. **Сотська Г.** Технологія формування естетичної культури майбутнього вчителя образотворчого мистецтва в педагогічних університетах // *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2012. № 6, ч. 2. С. 106–113.
24. **Шевченко Г. П.** Розвиток естетичного виховання у вищих навчальних закладах України на сучасному етапі. 2010. Вип. 7. С. 9–13.
25. **Юсов Б. П.** Наукова гіпотеза. Взаємодія та інтеграція мистецтв в поліхудожньому розвитку школярів. Луганськ: Пресса, 1990. 180 с.
26. **Краткий словарь по эстетике / под ред. М.Ф. Овсянникова**. М.: Просвещение, 1983. 223 с.
27. **Разумный В.** Художественная педагогика. URL: <http://www.razumny.ru/hud-ped.pdf>
28. **Эстетика / под ред. А.А. Радугина**. М.: Центр, 2000. 240 с.
14. **Muzyka O. Ya.** Development of creative abilities of future teachers of fine arts in the process of studying professional disciplines: diss. ... can. ped. scien: 13.00.04 / *Umanskyi derzhavnyi un-t imeni Pavla Tychyni [Uman State University named after Pavlo Tychyna]*. Uman, 2011. 300 p. (in Ukrainian)
15. **Ovcharenko L. V., Turkina O. V.** Development of aesthetic culture of students by means of Ukrainian music // *Aktualni pytannia mystetskoï pedahohiky [Current issues of artistic pedagogy]*. 2014. Iss. 3. P. 75–79. (in Ukrainian)
16. **Pahuta T. I.** Ethical education as a psychological-pedagogical problem // *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka [Spirituality of personality: methodology, theory and practice]*. 2011. No. 5 (46). P. 105–116. (in Ukrainian)
17. **Padalka H. M.** The aesthetic culture of future teachers and the conditions of its formation // *Vyshcha i serednia pedahohichna osvita [Higher and secondary pedagogical education]*. Kyiv, 1991. Iss. 15. P. 56–61. (in Ukrainian)
18. **Workshop on pedagogy: a manual.. Ed. 3rd, processing. and listens. / for gen.red. O.A. Dubaseniuk** Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury [Center for Educational Literature], 2004. 464 p. (in Ukrainian)
19. **Rashydova N. M.** Education of artistic culture among students of pedagogical universities // *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka [Spirituality of personality: methodology, theory and practice]*. 2016. No. 5 (74). P. 171–179. (in Ukrainian)
20. **Solomakha S. O.** Innovative technology of the development of the artistic aesthetic outlook of teachers for the aesthetic education of artistic disciplines // *Problemy osvity [Problems of education] / Instytut innovatsiinykh tekhnolohii i zmistu osvity MON Ukrainy [Institute of Innovative Technologies and Educational Content of the Ministry of Education and Science of Ukraine]*. 2013. Iss. 74, part. 1. P. 177–182. (in Ukrainian)
21. **Sotska H.** Organizational-methodical system of formation of aesthetic culture of future teachers of fine arts in pedagogical universities // *Neperervna profesiina osvita: teoriia i praktyka [Continuous vocational education: theory and practice]*. 2014. Iss. 1–2, part. 4. P. 64–68. (in Ukrainian)
22. **Sotska H. I.** Theoretical and methodical principles of formation of aesthetic culture of future teachers of fine arts in pedagogical universities: monograph. Kyiv: Instytut obdarovanoi dytyny [The Gifted Child Institute] NAPN Ukrainy, 2014. 382 p. (in Ukrainian)
23. **Sotska H.** Technology of formation of aesthetic culture of the future teacher of fine arts in pedagogical universities // *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia [Problems of preparing a modern teacher]*. 2012. No. 6, part. 2. P. 106–113. (in Ukrainian)
24. **Shevchenko H. P.** Development of aesthetic education in higher educational institutions of Ukraine at the present stage. 2010. Iss. 7. P. 9–13. (in Ukrainian)
25. **Yusov B. P.** Scientific hypothesis. Interaction and integration of arts in the field of artistic development of schoolchildren. Luhansk: Pressa [Press], 1990. 180 p. (in Ukrainian)
26. **Brief dictionary on aesthetics / ed. M.F. Ovsiannykova**. Moscow: Prosveshchenye [Enlightenment], 1983. 223 p. (in Russian)
27. **Razumnyi V.** Khudozhestvennaia pedahohyka [Art Pedagogy]. URL: <http://www.razumny.ru/hud-ped.pdf> (in Russian)
28. **Estetyka [Aesthetics] / ed. A.A. Radugin**. M.: Center, 2000. 240 p. (in Russian)